

УДК 349.235:331.31

В. І. ЧУДОВСЬКИЙ,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОХОРОНА ПРАЦІ ЯК НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

На засадах принципів державної політики щодо визнання та забезпечення пріоритету життя і здоров'я людини в умовах ринкової економіки досліджено стан нормативно-правового забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці.

Сьогодні в нашій державі здійснюються глибокі суспільно-політичні та соціально-економічні реформи. Україна переживає етап відмирання центрально-розподільчих форм господарювання і народження економічних відносин у сфері праці, притаманних соціально-ринковій моделі державного управління. При цьому змінюються ролі і функції основних суб'єктів трудових правовідносин: держави, роботодавця і працівника.

За умов існування багатокладної економіки, втрати державою засад єдиного роботодавця, наявності великої кількості власників засобів виробництва, що прагнуть за будь-яку ціну швидкого накопичення первісного капіталу, пріоритетного значення набуває правове забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці. Саме держава, яка проголосила життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю, має виступати гарантом реалізації закріпленого в ст. 43 Конституції України права громадян на здорові і безпечні умови праці, забезпечивши для цього адекватну сучасним умовам нормативно-правову базу регулювання охорони праці. Положення статей 27 та 43 Конституції України [1] відповідають нормам Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, ратифікованого нашою державою ще в 1973 р., у ст. 7 якого визначено обов'язок держав, що беруть участь у цьому пакті, визнавати право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, під якими розуміються, зокрема, умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни. Тобто актуальним завданням реалізації державної політики в галузі охорони праці є забезпечення всім громадянам України, які перебувають у трудових правовідносинах, захисту права на належні, безпечні і здорові умови праці.

У сучасних умовах ринкової економіки, розвитку правової та соціальної держави юридична наука не приділяє значної уваги теоретичним дослідженням у галузі охорони праці. Окремі

питання у сфері правового регулювання охорони праці відображені в роботах О. Т. Барабаша, М. І. Бару, В. С. Венедіктова, В. Я. Гоца, І. В. Зуба, В. В. Жернакова, А. Я. Кисельова, Л. І. Лазор, О. Є. Мачульської, П. Д. Пилипенка, В. Ф. Опришка, В. О. Плаксіна, С. М. Прилипка, В. І. Прокопенка, О. І. Процевського, О. С. Реус, В. І. Роїка, В. Г. Ротаня, Б. С. Стичинського, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, В. Д. Чернадчук, І. І. Шамшиної, О. М. Ярошенка тощо. Але фундаментальної наукової роботи щодо дослідження правових проблем забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці, на жаль, не існує. Тому, враховуючи ті обставини, що сьогодні значна роль в системі заходів з охорони праці належить правовим засобам забезпечення безпеки життя і здоров'я працівників у процесі праці, існує нагальна потреба комплексного дослідження цієї проблематики.

Праця є основою життєдіяльності людини як індивіда і члена суспільства, вона безпосередньо впливає на формування і розвиток суспільних відносин. З огляду на це, найважливішим завданням будь-якої демократичної держави є створення найбільш сприятливих умов для плідної праці та її охорони [2, с. 516–517].

У свою чергу, визначення праці як доцільної діяльності людини, спрямованої на створення благ, необхідних для існування як окремого індивідуума, так і суспільства взагалі, саме собою унеможлиблює наявність небезпечних та шкідливих умов під час професійної діяльності. З погляду безпеки праці, доцільною діяльністю людини можна вважати тільки таку сукупність дій, яку реалізують в умовах, безпечних для життя людини [3, с. 6].

Не секрет, що виробництво – це система підвищених психологічних ризиків для працівника. І якщо в XIX і XX століттях говорили про фізичну тяжкість праці, то тепер говорять про її психологічну тяжкість, про дискомфорт на робочому місці [4, с. 245]. Взаємодія людини

і техніки в системі виробництва (людина – машина – виробниче середовище) має розглядатися під час проектування і створення безпечних умов праці, вирішення завдань оптимізації. Охорона праці пов'язана з різними галузями науки, такими, як медицина, токсикологія, фізіологія, біологія, біохімія, хімія, механіка, електротехніка, фізика, психологія, епідеміологія, правознавство, а в останні десятиріччя з'явилась нова наука – ергономіка, що вивчає методи взаємодії техніки і людей. Традиційно вважалося, що людина повинна пристосовуватись до роботи. Використовувався навіть термін «адаптація на робочому місці». Ергономіка розробляє досить ефективні заходи щодо адаптації праці до людини, внаслідок чого працівник ставиться в якомога сприятливіші умови щодо виконання функціональних завдань [5, с. 360]. У період широкого застосування нової техніки в усіх галузях народного господарства проблема оптимізації відносин людини з машиною і виробничим середовищем стала однією з головних.

Статистика виробничого травматизму свідчить про його безперервне зростання у світі в цілому. За інформацією Міжнародної організації праці, щорічно трапляється близько 250 млн нещасних випадків на виробництві. У розвинених країнах із високим технічним рівнем він значно менший, ніж у країнах, що розвиваються, у тому числі й в Україні. У країнах Євро-союзу від нещасних випадків та професійних захворювань потерпає щорічно близько 10 млн осіб, з яких майже 8 тис. осіб гине. Загалом по всіх країнах земної кулі кожні три хвилини гине людина, а щосекунди зазнають травм чотири особи. За статистикою, у 2008 р. в Україні щоденно на виробництві травмувалися 40–50 осіб і 2–3 особи гинули. Безперервно зростає ціна помилки однієї людини: якщо відразу після Другої світової війни від помилки однієї людини гинуло в середньому 2–4 особи, то сьогодні ця цифра наближається до 10 [3, с. 10]. Тому зрозуміло, що охорона праці відіграє важливу роль як суспільний чинник, оскільки якими б вагомими не були трудові здобутки, вони не можуть компенсувати людині втраченого здоров'я, а тим більше життя – те й інше дається людині лише один раз. Необхідно пам'ятати, що через нещасні випадки та аварії гинуть на виробництві не просто робітники та службовці, на підготовку яких держава витратила значні кошти, а перш за все люди – годувальники сімей, батьки та матері дітей [6, с. 5].

Об'єктивно оцінюючи охорону праці в Україні, на жаль, слід констатувати, що сучас-

ний її стан не може задовольнити потреби нашого суспільства. Проблема створення безпечних і нешкідливих умов праці в Україні існувала постійно і на цей час є дуже гострою.

Як свідчить аналіз виробничого травматизму в Україні, дві третини нещасних випадків на виробництві сталися через організаційні причини, недоліки й упущення в роботі керівників підприємств та фахівців з охорони праці. До них належать:

- 1) порушення виробничої і трудової дисципліни, вимог безпеки праці під час експлуатації обладнання та відповідних механізмів;
- 2) допущення до роботи без попереднього навчання та перевірки знань з охорони праці;
- 3) відсутність або недосконалість системи управління охороною праці;
- 4) незадовільна організація виробництва;
- 5) низький рівень відповідальності за порушення безпеки праці як керівництва підприємств, так і працівників.

Перші акти в галузі трудового законодавства у світі були спрямовані на охорону праці та обмеження робочого часу. Але в сучасних умовах охорона праці розглядається в більш широкому розумінні – як створення безпечних і нешкідливих умов праці.

Науково-технічний прогрес вносить принципові нововведення у всі сфери сучасного матеріального виробництва, при цьому докорінним чином змінюються знаряддя та предмети праці, методи оброблення інформації, що у свою чергу змінює умови праці.

За останні десятиріччя відбулися масштабні зміни у характері та умовах виробничої діяльності. Людина оволоділа атомною енергією, залучила у процес своєї діяльності всі оболонки Землі і навіть вийшла в космос. У сучасному техногенному середовищі широко використовуються нафта і газ як первинні джерела енергії, технологічні процеси з підвищеними параметрами тиску, високих та низьких температур, що не могло не призвести до появи критичних ризиків впливу шкідливих і небезпечних виробничих чинників на організм людини та навколишнє середовище, загострюючи шляхи пошуку методів та засобів захисту від них. Енергетична потужність машин та механізмів, висока швидкість їх робочих органів та необхідність миттєвого реагування на перебіг виробничих подій не змогла не позначитись на показниках травматизму та рівнях безпеки. Тому охорона праці працівників і нині є найважливішою соціальною проблемою в кожній державі.

За умов існування ринкових відносин набагато зростає значення діяльності держави із захисту людини в процесі праці, особливої актуальності набуває створення такої нормативної бази, яка забезпечувала б економічну зацікавленість роботодавців у створенні безпечних умов праці на своїх підприємствах, тобто соціальна значущість питань з охорони праці різко зростає.

Але треба погодитись з висловлюванням Р. З. Лівшиця про те, що в умовах ринкової економіки та ринкових відносин соціальна захищеність людини просто не закладена. Щоб забезпечити надійну захищеність, її потрібно внести ззовні. У цьому і полягає один із найважливіших напрямів діяльності держави і права як засобу збереження стабільності суспільства [7, с. 34].

Проблема збереження і розвитку трудового потенціалу України в умовах сьогодення вже набула статусу національної. Високий рівень захворюваності і смертності серед осіб працездатного віку, підвищений рівень виробничого і побутового травматизму, в тому числі з летальними наслідками, призвели до того, що трудові ресурси як основні об'єкти суспільного добробуту в сучасних умовах життєдіяльності вимагають захисту і посиленої уваги на всіх рівнях управління. Створення повноцінних умов для відтворення, збереження і розвитку робочої сили, соціальна захищеність людей найманої праці через безпеку й охорону праці має реально стати загальнонаціональним пріоритетом української держави. Працівникам також забезпечується можливість вимагати від роботодавця та відповідних органів держави виконання обов'язку щодо створення належних умов праці. Але фактично такої правозастосовної практики не існує.

Охорона праці є основним соціальним призначенням трудового права, і роль її значно збільшується за умов ринкових відносин, оскільки працівник є стороною, економічно більш слабкою в трудових правовідносинах, а тому потребує особливого піклування держави про збереження його здоров'я і високого рівня працездатності. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. А тому держава повинна турбуватись про покращення умов і охорони праці людей, її наукової організації, повної заміни тяжкої руч-

ної праці, праці в шкідливих та небезпечних умовах на автоматизовану та механізовану, мінімізувати виробничий вплив на здоров'я людини» [4, с. 244]. Як зазначає В. І. Прокопенко, «Загальновідомо, що економічне зростання автоматично ще не веде до збалансованого економічного і соціального розвитку. Зміни, що відбуваються у структурі зайнятості й попиту на робочу силу, як і до становища працівника на робочому місці, умов його праці, ставлять підвищені вимоги до безпеки праці» [5, с. 359].

Однією з найважливіших умов праці, що забезпечує стабільну та безпечну трудову діяльність, є охорона праці. Праця як спільна діяльність здійснюється в економічних інтересах роботодавця та під його керівництвом (тобто є несамостійною і характеризує особу як найманого працівника). Виходячи з цього, виникає необхідність захистити працівника від надмірної експлуатації з боку роботодавця та зобов'язати останнього створити безпечні умови праці. Працівник, у свою чергу, в процесі трудової діяльності повинен виконувати встановлені правила поведінки [2, с. 516].

Охорона праці має соціальне, економічне та правове значення. На думку Д. О. Карпенка, правова організація охорони праці має комплексний характер, відбиваючи три взаємозумовлених аспекти, що й визначають її сутність для сторін трудових правовідносин. По-перше, охорона праці має соціальне значення, включаючи: а) охорону життя та здоров'я працівника (ст. 4 Закону України «Про охорону праці»); б) збереження працездатності, трудового довголіття працівника; в) гуманізацію праці. Соціальне значення охорони праці полягає в тому, що вона сприяє зміцненню (збереженню) здоров'я працівників від шкідливих і небезпечних виробничих факторів. Економічне значення реалізується в зростанні продуктивності праці, підйомі економіки та збільшенні виробництва. Правове значення охорони праці полягає в правовому регулюванні роботи з урахуванням важкості умов праці, фізіологічних особливостей жіночого організму, організму неповнолітніх і стану працездатності інвалідів тощо [2, с. 520].

К. М. Гусов та В. М. Толкунова вважають, що соціальне значення охорони праці полягає в тому, що вона охороняє життя і здоров'я працівника від можливої виробничої шкоди; спрямована на збереження працездатності і трудового довголіття людини; сприяє її культурно-технічному зростанню, оскільки лише не надмірно втомлений від роботи працівник здатний вечорами вчитися, підвищувати свою

кваліфікацію, читати, розважатися, займатися спортом, розвивати свою особу; сприяє гуманізації праці, його полегшенню [8, с. 351].

Охорона праці має економічне значення, що виявляється у таких процесах: а) скорочення втрат робочого часу та економії фонду соціального страхування, оскільки за належної охорони праці трапляється менше виробничих травм, професійних захворювань тощо; б) зростання продуктивності праці працівників, а разом з цим і зростання виробництва та розвиток економіки країни [9, с. 188]. З цим погоджуються К. М. Гусов та В. М. Толкунова, які зазначають, що «економічне значення охорони праці в тому, що вона сприяє зростанню продуктивності праці працівників, а тим самим і зростанню виробництва, економіки; економії фонду обов'язкового соціального страхування і скороченню втрат робочого часу, оскільки за умов належної охорони праці трапляється менше виробничого травматизму, професійних захворювань, а отже, менше лікарняних листків і відшкодування збитку за шкоду, заподіяну здоров'ю працівника» [8, с. 351].

Правове значення охорони праці полягає в тому, що правові норми з охорони праці дають змогу: а) працювати за здібностями (з урахуванням умов праці, фізіологічних особливостей працюючих жінок, неповнолітніх, осіб зі зниженою працездатністю тощо); б) визначати правовий статус працівника, включаючи право на охорону праці, його гарантії та захист; в) затвердити охорону праці як важливий елемент трудових правовідносин працівника з роботодавцем (адміністрацією) у забезпеченні охорони праці на робочому місці [9, с. 188]. Правове значення охорони праці, на думку К. М. Гусова та В. М. Толкунової, полягає в тому, що вона сприяє роботі за здібностями з урахуванням важкості умов праці, фізіологічних особливостей жіночого організму, виконанням материнської функції, родинних обов'язків працівників, а також психофізіологічних особливостей організму неповнолітніх, рівня працездатності інвалідів. Правовий статус громадянина включає основне його право на охорону праці і юридичні статутні гарантії

цього права не лише в процесі трудової діяльності, але й під час прийому на роботу осіб, що потребують особливого захисту. Так, не можна приймати жінок, а також неповнолітніх до 18 років на роботи, які на медичних підставах їм протипоказані. Питання охорони праці є об'єктом організаційно-управлінських відносин колективу працівників і профспілкового органу організації з адміністрацією, роботодавцем, а також соціально-партнерських відносин на федеральному, галузевому, регіональному та територіальному рівнях; охорона праці є найважливішим елементом трудових правовідносин працівника з роботодавцем, тому роботодавець зобов'язаний забезпечити охорону праці на робочому місці працівника, а працівник – дотримуватися інструкції з охорони праці [8, с. 351].

Значення охорони праці в соціально-економічному аспекті полягає, перш за все, в тому, щоб: 1) оберігати життя і здоров'я працівників від впливу можливих шкідливих виробничих факторів; 2) зберігати працездатність і трудове довголіття працівників; 3) сприяти культурно-технічному зростанню людини праці, оскільки надмірна стомленість працівника від роботи в загазованих, засмічених виробничих приміщеннях не може сприяти всебічному розвитку працівника після робочого дня (зміни), тобто заняття спортом, підвищення своєї кваліфікації тощо. Охорона праці сприяє також і гуманізації трудової діяльності, зростанню продуктивності праці, виробництва, економіки, скороченню втрат робочого часу, зниженню виробничого травматизму, професійних захворювань тощо [10, с. 478].

Таким чином, у сучасних умовах розвитку держави та суспільства, на законодавчих засадах державної політики в галузі охорони праці в умовах ринкових відносин необхідно створити дієвий механізм, за допомогою якого буде впроваджуватися весь комплекс заходів щодо створення умов праці, які відповідають вимогам збереження життя та здоров'я працівників, а також необхідно посилити роль і значення колективного договору в забезпеченні належних, безпечних і здорових умов праці.

Список використаної літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 141.
2. Прилипка С. М. Трудове право України : підручник / С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко. – Х. : Вапнярчук Н. М., 2008. – 664 с.
3. Охорона праці : навч. посіб. / за ред. З. М. Яремка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 68 с.
4. Щербина В. І. Трудове право України : підручник / В. І. Щербина ; за ред. В. С. Венедіктова. – К. : Істина, 2008. – 384 с.
5. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник / В. І. Прокопенко. – Х. : Консум, 1998. – 480 с.

6. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці : підручник / В. Ц. Жидецький, В. С. Джигирей, О. В. Мельников. – Вид. 5-те, допов. – Л. : Афіша, 2000. – 350 с.
7. Лившиц Р. З. Трудовое законодательство: настоящее и будущее / Р. З. Лившиц. – М. : Наука, 1989.
8. Гусов К. Н. Трудовое право России : учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2004. – 496 с.
9. Карпенко Д. О. Основи трудового права : навч. посіб. / Д. О. Карпенко. – К. : А.С.К., 2003. – 656 с.
10. Трудове право України: академічний курс : підручник / А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана та ін. ; за заг. ред. Н. М. Хуторян. – К. : А.С.К., 2004. – 608 с.

Надійшла до редколегії 24.05.2011

**ЧУДОВСКИЙ В. И. ОХРАНА ТРУДА КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА
ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

На основах принципов государственной политики о признании и обеспечении приоритета жизни и здоровья человека в условиях рыночной экономики исследовано состояние нормативно-правового обеспечения надлежащих, безопасных и здоровых условий труда.

**CHUDOVSKY V. LABOUR PROTECTION AS A NATIONAL PROBLEM OF THE
STATE IN MARKET CONDITIONS**

Basing on the principles of state policy on recognition and enforcement of the priority of human life and health in a market economy the state of the normative and legal providing of adequately safe and healthy working conditions is researched.